

BİZİM MAHALLENİN HİKÂYESİ İZMİT: BİRLİKTE YAŞAM ÖRNEĞİ ERMENİLER

Bekir GÜNAY*

Bizim mahalle klasik bir Osmanlı mahallesidir.¹ Bu mahallenin sırrı birlikte yaşamaya dayanır. Kadim kültürleri ret etmeden birlikte aynı gök kubbenin altındaki doğal yaşamdır. Birlikte yaşamadaki kavram “biz”dir. Farklılıkları bir bütün gibi görmek, farklılıkları olduğu gibi kabul etmek, farklılıkları bir zenginlik gibi değerlendirmek; tüm bunlar “Memalik-i Mahruse”de “Devlet-i Aliyye”nin başşehri “Der-Saadette” doğal şehir kültürüdür. Osmanlı şehir anlayışındaki farklılıklarla yaşam, kadim kültürü kabul eden Fatih’in İstanbul’u fethi akabinde klasikleşmiştir. Osmanlı devlet sistemi dediğimiz yapı Fatih kanunnameleriyle oluşturulmuştur. Kanunnamelerinde devlet ilk önce vatandaşını Müslim ve gayr-i Müslim olarak tanımlamıştır. Vatandaşın tarifi onun siyasi, sosyal ve kültürel haklarının tarif edilmesidir. Nitekim bunun sonucunda Osmanlı Devleti’nde gayr-i Müslimlerin (Rumlar ve Ermenilerin) “millet” sistemi içinde değerlendirildiği görülmektedir.² Herkes nerede duracağını nasıl hareket edeceğini bildiği sistemde hakların korunması bugün keşif ettiğimiz temel ve hak özgürlükler kurallarına bağlanmıştır. Osmanlı belgelerinde “hoşgörü” olarak tanımlan kavram aslında birlikte yaşamın ve “biz”in temelini oluşturmaktadır. Farklı inançların birbirlerinin haklarına müdahale etmeden bir arada yaşamın getirdiği özgürlük ortamında devlet görevi de dengeyi korumaktır. Aynı zamanda da dışarıdan gelecek tehditleri bertaraf etmektir. Nitekim Divan-ı Hümayun’un görev tanımına baktığımızda güçlü ekonomi, güçlü askeri ve adaleti temin etmenin tesadüf olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bir arada yaşamaya paralel olarak her cemaat veya millet tanımlanmış alanlar içinde serbest hareketi alt özgürlüklerinde sınırlandırılmadığını göstermektedir. İçişlerindeki serbestliğe paralel olarak üst çatıya ilgilendiren ekonomik vb. hususlarda da milletlerin eş güdümlü hareket ettiği görülmektedir. “Osmanlılık” üst kimliğin adıdır. Bu çatı çelik bir tül gibidir. Dış etkilere karşı kendini ve tüm yapıyı korur. İçeride ise herkes birbirlerinin özgürlüklerine saygı göstererek kanunlar çerçevesinde yaşamaktaydı. İşte bizim mahallenin sırrı kerameti bu idi. Peki bu ne zaman bozuldu dersiniz klasik yapının bozulmasının yanında dış etkenlerin çelik tülü yırtmaya başlamasıyla gerçekleşti. Bununla birlikte Fransız İhtilali sonrası tüm dünyaya yayılan “biz”den “ben”e geçiş Osmanlı toplumunda da

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı, e-mail: begunay@yahoo.com

1 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.

2 Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.

etkisini gösterdi. Bir başka ifadeyle Machiavelli'nin 'hükümdar' adlı eserinde anlatılan "ben" olgusu krallardan halka indi. "Biz"lerden "ben"e doğru bir yolculuk başladı. "Ben" ve "Ego" yeni yüzyılın sloganı oldu. Topluluktan bireyselliğe giden bu yolda farklılıklar değil teklik yüceltirildi. Farklılıkların ret edildiği farklı olana yaşam alanı verilmedi. "Ben" in "ego"suyla diğerine hayat hakkı bırakılmayarak "öteki"leştirme bir mitoz bölünme gibi toplumların bütün katmanlarına sirayet etti. Fransız İhtilali imparatorlukları parçalayıp ulus devletlere giden yolu açtığı gibi farklılıkları tekleştirerek ötekileştirdi.

19. yüzyıl emperyalist söylemleri ekseninde Avrupalı devletlerinin³ "Devlet-i Aliyye"yi klasik "Şark meselesindeki" parçalama eylemleri karşımıza "Ermeni meselesini" çıkardı. Osmanlı toplumunun bizden nasıl "ben" ve oradan da "öteki"leştirmeye ulaştığını anlamamızı sağlayacak en önemli etkenlerin başında Osmanlı Devleti'ndeki Müslim ve gayr-i Müslim unsurların Batılılaşma sürecinde yaşadıkları zihni değişikliklere bakmamız gerekir. Batılılaşma sadece Türkleri değil tüm toplumu özellikle de Ermenileri de etkilemiştir.⁴ Ermenilerin Batılılaşma sonucunda Avrupa toplumlarına benzeme teşebbüsleri yanında geleneksel yapılarındaki değişimi Türkler de yaşadılar. Bakışların değişmesi yanında dış etkenlerin de devreye girmesiyle "etle tırnak" gibi olan kendilerine "Hristiyan Türkler" denen "millet-i sadıka"nın⁵ zamanla "millet-i asiye"ye dönüştüğü gözlemlendi. Bu değişimden İzmit Ermenileri de payına düşeni almakta gecikmediler. Bu bölümde İzmit Ermenilerinin bu sürece nasıl geldiklerini Kocaeli özelinde değerlendireceğiz.

Bizim Mahalle İzmit'teki Ermeniler

İzmit Bizanslara kadar geçmiş olan bir körfez şehri olarak karşımıza çıkar. Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra da kadim kültürlerin getirdiği tecrübeyi yaşam renklerinde barındırdığını görüyoruz. 16. ve 17. yüzyıllar da İzmit mahallesi geçiş yollarında olmanın getirdiği avantajları da kullanarak gelişimini sürdürdüğü gibi yeni kültürel renkleri de kendine çekmeye başlar. Ermeniler de 16. yüzyıldan itibaren Sivas'tan buraya göç ederler.

1910'lar, Eski adı İstanbul Caddesi olan bugünkü İnönü Caddesi'nden, Rasathane'ye doğru çıkan yoldaki Ermeniler (KBB Arşivi)

3 Tolga Bacak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası(1830-1923)*, İstanbul 2008, s. 126.

4 Boğos Levon Zekiyan, *Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, İstanbul 2002, s. 75.

5 Sabahattin Özel, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, İstanbul 2005.

Ermeniler İzmit'te Arslanbey, Akmeşe, Bahçecik ve İzmit merkeze yerleşirler. İlk gelip yerleştikleri yer daha sonra Ermeniler içinde kutsallığı olan Akmeşe'dir. Rahip Tadeos'un başkanlığında Çarhapan Meryem Ana Manastırı'nı kurarlar.⁶ Aslında İzmit'e yerleşen Ermeniler özellikleri farklı olan yerleşim yerleri inşa ederler. Armaş kutsallığı olan bir yerdir; Bardızag yani Bahçecik ise mesire yeri olarak konuşlanmıştır. İzmit merkez ise ekonomik ve birlikte yaşam alanı olmuştur. Şehirlerin kuruluş felsefelerine uygun hareket ettikleri görülmektedir. Bu cümleden Ermenilerin İzmit'te kurdukları mahalleleri analiz etmek lazımdır. Akmeşe Ermeniler tarafından kurulan bir yerdir. Kurulduğu andan itibaren kutsal bir yerdir. Çarhapan Meryem Ana Manastırı hayatın merkezidir. Onun da odağına hac ibadeti oturmuştur. Çünkü burası Anadolu Ermenilerinin hac ibadetini yaptıkları kutsal bir yer olması yanında içinde barındırdığı Papaz okulu ile de Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni cemaatinin patriklerinin ve tanınmış din alimlerinin de doğduğu⁷ ve eğitim gördüğü yerdir.⁸ Burada yaşam "Hac" üzerine kurgulanmıştır. Bursa ve Adapazarı'nda Ermeni okulları olsa da Armaş'daki okul dinî seviyesi en yüksek okuldu. Okulla beraber kilise öğrencilerinin yatakhaneleri vb. yaşam alanlarını düşündüğümüzde şehrin merkezindeki canlılık göze çarpar. Burada her şey din ekseninde şekillenirdi. Özellikle hac mevsiminde şehrin mevcut nüfusu iki kat artmaktaydı. Hacla beraber dinî panayırlar yapılmasıyla Akmeşe Ermeni kültürünün yoğun olduğu yeri. Akmeşe'de "Hac" zamanlarında artan asayiş olayları Osmanlı zabıtları için en büyük sorunlar idi. "Şark Meselesi" ekseninde bizim mahallenin sırrı bozulduğu zamanlarda da Akmeşe Ermeni çetelerinin propaganda merkezi oldu.⁹ Okul ve manastır etrafındaki evlerde zaman zaman yangınlar çıktığı, bunların imarı için para toplandığı ve istismar edildiği anları da Akmeşe yaşadı.¹⁰

1900'lerin başı, İzmit'te Ermeni çocuklar (KBB Arşivi)

Bir başka Ermeni şehri olan Bahçecik'te yaşamın daha başka bir şekillendiği görülmektedir. İpek böcekçiliğinin ana geçim kalemi olduğu, sırtını engin dağlara dayamış İzmit körfezini tepeden gören bir yerleşim yeri olan Bahçecik Ermeniler tarafından kurulmuştur. Yazların İstanbul Karaköy'de vapurların kaldırılıp İstanbullu Ermenilerin piknik yapmak için geldikleri

6 Nurdan İpek, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul 2006.

7 Kevork Pamukçyan, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002, s. 19. Rahip Gevont Davyon İzmit Bahçecik doğumludur.

8 Agop Minasyan, "Armaş Manastırı", *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, s. 36.

9 *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Perakende Umum Evrakı (YPRK-UM)*, Dosya No 23, Vesika No 14.

10 Bekir Günay, *Ermeni Meselesi ve Tehcir, İzmit Ermenileri ve Tehcir*, İzmit 2006, s. 35.

bir mesire yeri özelliğini koruyan Bahçecik, matbaa ve marangoz ustalarıyla İzmit'in ticari ile ekonomik hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Arnavut kaldırımları, dört katlı evlerinin üst katları böcekhaneleri ve üretilen ipekleriyle Bahçecik Akmeşe'ye göre farklı bir rengi içinde barındırmaktaydı. Arslanbey'le beraber İzmit merkezinde de Ermeniler yaşamaktaydı.

İzmit'teki yerel medyanın ilk ayağı olan matbaa işlerindeki ustalıklarıyla dikkat çeken Ermeniler "İzmit mahallesinin" önemli renkleri idi.

Bizim Mahalledeki Yabancılar

Bizim mahalle İzmit örneğinde 19. yüzyıla kadar herhangi bir problem olmadan yaşam sürerken yavaş yavaş huzurun Şark Meselesi ekseninde kaçmaya başladığı görüldü.

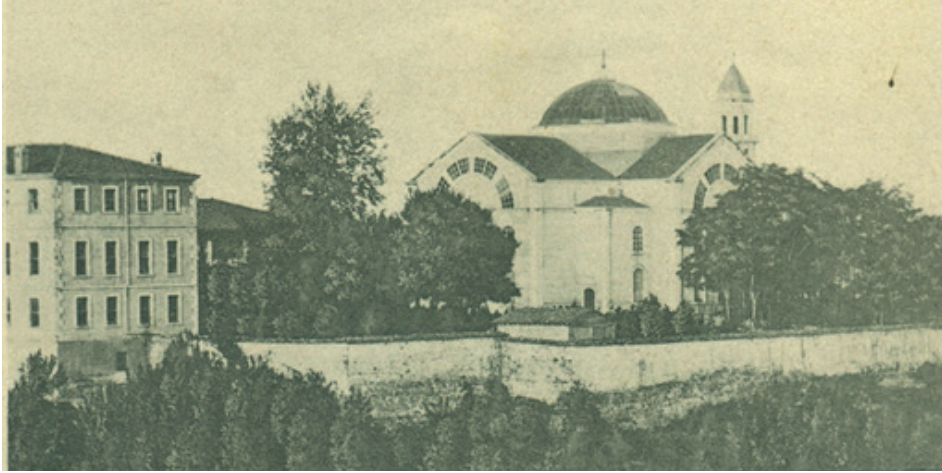
Bu süreci oluşturan 3 etken dikkat çekmektedir.

1. Batılılaşma
2. Dış etkenler
3. Ötekileşme

Batılılaşma sürecinin sadece Osmanlı Devleti'nde Türklere olmadığını, Ermenilerin de Batılılaştığını unutmamalıyız. Batılılaşma süreci tüm Osmanlı Devleti'ndeki milletleri, ırkları ve dinleri de içine almıştır. Hemen hemen benzer sonuçlar üretti ise de sonuçta Ermeni toplumunu Batıya daha çok yaklaştırmıştır. Ama tüm bunlara rağmen günümüzde yurtdışındaki Ermenilerin hala kendilerini "Osmanlıyız" diye tarif etmeleri düşündürücüdür.

Batılılaşma sürecinin doğal sonucu tüm toplumlar Batı karşısında pozisyon almaya çalıştılar. Batının Fransız İhtilali akabinde Napolyon'un Mısır seferiyle beraber doğuyu, özelde de Osmanlı Devleti'ne bakışı emperyalist politikalar ve Oryantalist bakış açıları ekseninde şekillenmişti. Tüm bunların sonucunda Ermeniler bir sorun olarak algılanarak Şark Meselesinin içine taşındı. Bu süreçte Ermeni cemaati de yavaş yavaş Osmanlı Devleti ve toplumundaki pozisyonunu değiştirdi. Ermeni milleti Batılılaşma süreci sonucunda yurt dışına, eğitim, ticaret vb. etkenlerle çıkarak Avrupa toplumlarına yaklaşmaya başladı. Bununla beraber özellikle Patrikhanenin net pozisyon almadığı görülür.

Bu süreçte kırılmayı sağlayan en önemli etken dışarı oldu. Bu etkenleri içinde eğitim ve siyaset diye ikiye ayırmak lazımdır. Eğitim olgusu Ermeni meselesinde belirleyici etken oldu. Yeni neslin oluşmasında rolü olan eğitim kurumları Osmanlı eğitim sistemi değil Amerikan misyonerlerin açtıkları okullardı. Bu okullardan mezun olan neslin kafasında "biz" yerine "ben" kavramı yerini aldı. ABD misyoner okullarının Ermeni meselesindeki ötekileşmeyi tetikleyen en önemli unsurdu. İzmit özelinde baktığımızda da benzer sonucu görmekteyiz.

1900'ler, Akmeşe (Armaş)'daki kilise ve manastır. (KBB Arşivi)

İzmit Ermenilerinin Ötekileştirmesinde ABD Misyonerleri

Ötekileştirmede iki etken hâkimdi. Bir dominant olan unsur ki kendinin üstün olduğuna inanır. Diğerinin kendine tabii olmasını, yoksa ortadan kalkmasını ister. Bunun için her türlü baskıyı yapar. Diğerindeki “ötekileştirme”de ise o da diğerinin “ben” penceresinden bakarak ona göre pozisyon alarak çatışma reaksiyonu daha da hızlandırır. Ermeni Meselesinde Amerikalılar bu reaksiyonu hızlandıran en önemli etkendi. Okullardaki eğitimin temeli “siz farklısınız, onlar gibi değilsiniz, biz (Amerikalılar) gibisiniz; hatta onlardan üstsünüz” fikri üzerine inşa edildi. İki toplumu (Türkleri ve Ermenileri) tutan maya paramparça oldu.

Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne gelişleri 1819'lardadır. 1860'larda merkezilerini İstanbul'a kuran misyonerler çalışma sahası olarak Anadolu ve Ortadoğu'yu seçerler. “Ayıntab, Maraş ve Adana'da başlayan misyonerlik çalışmaları Halep...” çevresine yayılır.¹¹

İzmit'e ise 1850'lerde gelirler. 1856'da ise Protestan Kilisesi'ni kurarlar. Board¹² heyetince buraya gönderilen Rahip Parsons yatılı kız koleji için çalışmalara başlar. 1872'de kiraladığı evde “Amerikan Yatılı Kız Okulu”nu açar. 1881'de Ermenice bilen rahip Robert Chambers Bahçecik'e gelerek tam teşekküllü okulu inşa eder. Okul kampüsü beş bina, kreşi ve ilkokul yetimhanesinden müteşekkildir. Okulun adı İzmit'in Bizanslardaki ilk adı olan Bithynia Amerikan Koleji'dir. Marangozluk, dericilik gibi mesleki dersler yanında özellikle 1898'deki ders programı ilginç ipuçlarını barındırır. Okulda Ermenice ve İngilizce eğitim yapılır. Ayrıca Türkçe bütün sınıflarda zorunlu ders olmasına rağmen Fransızca ve Latince de öğretilir. Ermenice okutulan derslerden bazıları Gramer, Eski Ermenice, Edebiyat tarihi; İngilizce okutulan dersler ise Başlangıç Grameri, Sentaks çözümleme, İngiliz edebiyatı, Tarih, Felsefe, İncil dersleridir. Bu dersler sonucu Ermeniler “bilinçlendirilir.” Okulun İzmit özelinde açılmasıyla diğer etkenlerle birleşince İzmit'te “bizim mahalle” tamamen kaybolmaya başlar. Artık herkes “ben” der. Hristiyan Türkler diye tanımlanan Ermeniler mezheplerini yavaş yavaş değiştirerek cemaatin içinde Protestanlar giderek artar. Ermeniler Hınçak ve Taşnak komiteleriyle siyasallaşırlar. Zamanla silahlanmaya başlarlar ki bu silahlar İzmit'te Amerikan kolejinde çıkar. Silahlanma süreci Adana, Antep vs. bölgelerdeki eylemler nihayetinde devrin padişahı II. Abdülhamid'e yapılan Yıldız suikastı ile mesele uluslar arası boyutuna ulaşarak, 1915 Tehcirine kadar gelir. Bilenen sonuçlara ulaşır. Ermeniler Türk toplumundan tamamen ayrılırlar.

11 Günay, a.g.e., s. 22.

12 Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları*, İstanbul 2008, s. 42.

Sonuç

Birlikte yaşamada birbirlerine saygı duyma, farklılıkları olduğu gibi kabul etme mantığını İzmit özelinde gerek Ermeniler gerekse Türkler fazlasıyla gösterdiler. Fakat 19. yüzyılın siyasi sonuçları Osmanlı toplumunda doğal olmayan neticeler ortaya çıkardı. “Et ve tırnak” diye tanımlanan, “millet-i sadıka” diye anılan Ermeniler Batılılaşma, dış etkenler nihayetinde iki toplum (Türkler ve Ermeniler) birbirlerine “ötekileştiler. Sonuçta “biz” derken “ben” demeye başladılar. “Ben” demek öyle bir hastalık oldu ki 20. yüzyılda hiçbir topluma huzur getirmediği gibi Dünya etnisite diye tanımlanacak sorunları fazlasıyla acımasız boyutlarıyla yaşadı. “Ben egosu” zirvelere çıkarak diğer insanlardan üstün olduklarına inan “arı” Alman ırkı Yahudi katliamını yaptı. Katliama uğrayan Yahudiler de “üstün, seçilmiş” olduklarını sanıp “Filistin”lilere aynı zulmü yaşattılar. Bir başka “ben ve ego” 20. yüzyıl sonunda Bosna Hersek katliamlarını ortaya çıkardı.

21. yüzyılda kendimize şu soruyu sorma zamanı geldi. “Ben demeye devam mı?” diyeceğiz ki bunu söylemeye devam edersek, Bosna vb. katliamlara hazır olalım. Yoksa tekrar zor gibi görünse de “biz” demeyi başararak bu asırda huzur içinde mi yaşayacağız?

Doğaya baktığımızda tüm yapılar birbirinde farklı olmasına rağmen birlikte uyum içinde yaşamaktadır. Doğal olan da budur.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikası

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(BOA)

- *Yıldız Perakende Umum Evrakı (YPRK-UM)*, Dosya No 23, Vesika No 14

Araştırma Eserle

- Bacak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, İstanbul 2008.
- Erdoğan, Dilşen İnce, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları*, İstanbul 2008.
- Günay, Bekir, *Ermeni Meselesi ve Tehcir, İzmit Ermenileri ve Tehcir*, İzmit 2006.
- İpek, Nurdan, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul 2006.
- Kenanoğlu, Macit, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.
- Levon Zekıyan, Boğos, *Ermeniler ve Modernite, Gelenek ve Yenileşme/Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, İstanbul 2002.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.
- Özel, Sabahattin, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, İstanbul 2005.
- Pamukçyan, Kevork, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002.
- Minasyan, Agop, “Armaş Manastırı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 78, s. 36.